O‘ZBEKISTON VA YEVROOSIYODA YOG‘OCH PUFLAMA CHOLG‘ULAR IJROCHILIGIDA SOZ VA INTONATSIYA TUSHUNCHALARINING ASOSIY MAZMUNI

Harbiy musiqa akademik litseyi
“Yog‘och-damli cholg‘ular” bo‘limi o‘qituvchisi
Muxammad Soli Nuriddin Murod o‘g‘li

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston va Yevroosiyo hududida yog‘och puflama cholg‘ular ijrochiligida muhim ahamiyat kasb etuvchi soz va intonatsiya tushunchalarining mazmun-mohiyati yoritiladi. Yog‘och puflama cholg‘ularida tovush balandligining barqarorligi, tembrning sifatli shakllanishi, tovushlar orasidagi mutanosiblik hamda ansambl va orkestr tarkibida ijroning uyg‘unligi bevosita soz va intonatsiya bilan bog‘liq. Maqolada ijrochining nafasni boshqarishi, ambushur, artikulyatsiya, barmoq texnikasi, cholg‘uning konstruktiv xususiyatlari va tashqi muhit omillarining intonatsiyaga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, O‘zbekiston va Yevroosiyo ijrochilik maktablarida shakllangan yondashuvlarning o‘ziga xos jihatlari ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Yog‘och puflama cholg‘ular, soz, intonatsiya, tovush balandligi, tembr, nafas, ambushur, orkestr, ansambl, ijrochilik mahorati.

Аннотация: В данной статье раскрывается содержание и сущность понятий строя и интонации, имеющих важное значение в исполнительстве на деревянных духовых инструментах в Узбекистане и Евразии. Стабильность высоты звука, качественное формирование тембра, соотношение звуков, а также согласованность исполнения в составе ансамбля и оркестра непосредственно связаны с вопросами строя и интонации. В статье анализируется влияние управления дыханием исполнителя, эмбушюра, артикуляции, аппликатуры,

конструктивных особенностей инструмента и факторов внешней среды на интонацию. Также рассматриваются особенности подходов, сформировавшихся в исполнительских школах Узбекистана и Евразии.

Ключевые слова: Деревянные духовые инструменты, строй, интонация, высота звука, тембр, дыхание, амбушюр, оркестр, ансамбль, исполнительское мастерство.

Abstract: This article examines the content and essence of the concepts of tuning and intonation, which play an important role in the performance of woodwind instruments in Uzbekistan and Eurasia. The stability of pitch, quality of timbre formation, proportional relationships between sounds, as well as the coherence of performance within an ensemble and orchestra are directly related to tuning and intonation. The article analyzes the influence of breath control, ambushur, articulation, fingering technique, the structural characteristics of instruments, and environmental factors on intonation. It also considers the specific features of approaches that have developed within the performance schools of Uzbekistan and Eurasia.

Keywords: Woodwind instruments, tuning, intonation, pitch, timbre, breath, embouchure, orchestra, ensemble, performance skills.

Musiqiy ijrochilik san’atida tovushning aniq balandligi, uning sifatli shakllanishi va musiqiy fikrning ifodaviyligi muhim badiiy mezonlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yog‘och puflama cholg‘ular ijrochiligida tovush hosil qilish jarayoni ijrochining texnik va musiqiy tayyorgarligi bilan bevosita bog‘liq. Mazkur cholg‘ularda tovush nafas oqimining cholg‘u ichidagi havo ustunini tebratishi natijasida yuzaga keladi. Shu sababli ijrochi tomonidan berilayotgan nafas bosimi, lablarning holati, og‘iz bo‘shlig‘ining shakli, til harakati va barmoq texnikasi tovushning balandligi hamda sifatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Yog‘och puflama cholg‘ular ijrochiligida “soz” va “intonatsiya” tushunchalari

alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Soz, avvalo, cholg‘uning ma’lum bir tovush balandligi tizimiga mosligi va boshqa cholg‘ular bilan uyg‘unlashish imkoniyatini anglatadi. Intonatsiya esa ijro jarayonida tovush balandligini aniq va badiiy jihatdan maqsadga muvofiq shakllantirish bilan bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, soz ko‘proq cholg‘u va ijro tizimining umumiy balandlik munosabatini ifodalasa, intonatsiya ushbu tizimning bevosita ijro jarayonida namoyon bo‘lishini ta’minlaydi.

Yog‘och puflama cholg‘ularining sozlanishi ularning konstruktiv xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Cholg‘u naychasining uzunligi va diametri, tovush teshiklarining joylashuvi, klapan va mexanizmlarning holati, tilchaning xususiyatlari hamda ijrochining tovush hosil qilish usuli cholg‘uning intonatsion imkoniyatlariga ta’sir etadi[1]. Fleyta, goboy, klarnet va fagot kabi cholg‘ularning har biri o‘ziga xos konstruktiv tuzilishga ega bo‘lgani sababli ularning intonatsion xususiyatlari ham bir-biridan farqlanadi.

Cholg‘uning texnik jihatdan sozlanganligi professional ijro uchun muhim boshlang‘ich shart bo‘lsa-da, bu holatning o‘zi mukammal intonatsiyani ta’minlamaydi. Ijro jarayonida tovush balandligi nafas bosimi, havo oqimining tezligi, lab mushaklarining tarangligi, artikulyatsiya va boshqa omillar ta’sirida o‘zgarishi mumkin. Shuning uchun professional ijrochi o‘z cholg‘usining tabiiy intonatsion xususiyatlarini yaxshi bilishi va zarur holatlarda tovush balandligini eshitish orqali boshqara olishi kerak.

Intonatsiya tushunchasi musiqa san’atida keng mazmunga ega bo‘lib, u tovush balandligi, musiqiy fikrning ifodalanishi va ijro xarakteri bilan chambarchas bog‘liq. Yog‘och puflama cholg‘ular ijrochiligida intonatsiya, avvalo, tovushning kerakli balandlikda shakllantirilishi va uning boshqa tovushlar bilan munosabatini to‘g‘ri tashkil etishni anglatadi. Ijrochi har bir tovushning balandligini faqat barmoq holati orqali emas, balki rivojlangan eshitish nazorati yordamida ham boshqaradi.

[1] Fletcher N. H., Rossing T. D. *The Physics of Musical Instruments*. 2nd ed. New York: Springer, 1998. B. 461–470.

Ayrim tovushlarning cholg‘u konstruksiyasi sababli tabiiy ravishda balandroq yoki pastroq yangrashi mumkinligi ijrochidan yuqori darajadagi intonatsion mahoratni talab etadi. Bunday holatlarda ijrochi nafas oqimi, lablarning holati va og‘iz bo‘shlig‘idagi havo yo‘nalishini o‘zgartirish orqali tovushni kerakli balandlikka moslashtiradi. Demak, intonatsiya faqat nota matnida belgilangan tovush balandligini takrorlash emas, balki uni real ijro sharoitida doimiy ravishda nazorat qilish jarayonidir.

Musiqiy asarning badiiy mazmunini ochib berishda ham intonatsion aniqlik muhim ahamiyat kasb etadi. Tovushlar orasidagi balandlik munosabatlari buzilganda musiqiy jumlaning yaxlitligi pasayadi, ansambl tovushida noqulaylik yuzaga keladi. Aksincha, aniq va barqaror intonatsiya musiqiy materialning ravshan eshitilishini, garmonik uyg‘unlikning saqlanishini hamda ijroning professional darajada shakllanishini ta’minlaydi.

Yog‘och puflama cholg‘ular ijrochiligida nafas texnikasi intonatsiyaning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ijrochi nafasni to‘g‘ri taqsimlamasa, tovushning balandligi, tembri va barqarorligi o‘zgarishi mumkin. Haddan tashqari kuchli nafas bosimi ayrim tovushlarning balandlashishiga, yetarli bo‘lmagan havo oqimi esa tovushning sustlashishiga olib keladi. Shu sababli ijrochi nafasni musiqiy jumlaning xarakteri, registri va dinamikasiga mos ravishda boshqarishi zarur.

Ambushur, ya’ni lablar, og‘iz va yuz mushaklarining cholg‘u og‘iz qismiga moslashuvi ham intonatsiyada katta ahamiyatga ega. Fleyta ijrochiligida lablarning holati va havo oqimining yo‘nalishi, klarnet va goboyda esa tilcha bilan ishlash hamda lab bosimi tovush balandligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi[2]. Ijrochining lab apparati ustidan nazorati qanchalik rivojlangan bo‘lsa, u tovushning balandligini shunchalik nozik boshqara oladi.

O‘zbekiston sharoitida yog‘och puflama cholg‘ular ijrochiligi milliy va akademik ijrochilik an’analarining o‘zaro ta’siri asosida rivojlanib kelmoqda. Milliy

[2] Fletcher N. H., Rossing T. D. *The Physics of Musical Instruments*. 2nd ed. New York: Springer, 1998. B. 477–484.

cholg‘ular orasida nay va surnay kabi puflama cholg‘ular alohida o‘rin tutadi[3]. Shu bilan birga, zamonaviy professional musiqa ta’limi va simfonik orkestr amaliyotida fleyta, goboy, klarnet va fagot kabi yog‘och puflama cholg‘ularning ijrochilik maktabi ham shakllangan.

O‘zbek milliy musiqasining ohangdorligi, bezaklari va o‘ziga xos ijro uslubi tovushning intonatsion shakllanishiga ham ta’sir ko‘rsatadi. An’anaviy ijrochilikda nola, qochirim, kashish, molish va boshqa ifodaviy vositalardan foydalanish tovush balandligining nozik o‘zgarishlari bilan bog‘liq. Akademik ijrochilikda esa intonatsiya asosan temperatsiyalangan tovush tizimi, orkestr talablari va ansambl uyg‘unligi asosida nazorat qilinadi. Shu jihatdan O‘zbekiston ijrochilik amaliyotida milliy musiqiy tafakkurga xos ohangdorlik bilan akademik ijrochilikka xos intonatsion aniqlikning o‘zaro uyg‘unlashuvi kuzatiladi.

Yevroosiyo hududida yog‘och puflama cholg‘ular ijrochiligi turli milliy va professional maktablar ta’sirida rivojlangan[4]. Rossiya, Markaziy Osiyo, Kavkaz, Sharqiy Yevropa va boshqa hududlarda shakllangan ijrochilik an’analari tovush hosil qilish, nafasdan foydalanish, artikulyatsiya va intonatsiya bilan ishlashning turli usullarini yuzaga keltirgan. Shunga qaramay, professional ijrochilikning umumiy mezonlaridan biri sifatida intonatsion aniqlik barcha maktablarda muhim talab hisoblanadi.

Yevroosiyo ijrochilik maktablarida intonatsion tarbiya odatda musiqiy ta’limning dastlabki bosqichlaridan boshlanadi. Uzun tovushlar, gamma va arpeggio mashqlari, turli interval birikmalari hamda ansambl mashg‘ulotlari orqali ijrochining eshitish nazorati shakllantiriladi. Bunday mashg‘ulotlar ijrochiga nafaqat alohida tovushlarni to‘g‘ri ijro etish, balki ularning o‘zaro munosabatini ham aniq his qilish imkonini beradi.

[3] Кароматов Ф. М. *Узбекская инструментальная музыка*. Ташкент: Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1972. В. 15–32.
[4] Усов Ю. А. *История отечественного исполнительства на духовых инструментах*. Москва: Музыка, 1975. В. 67–103.

Orkestr ijrochiligida soz va intonatsiya o‘zaro chambarchas bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Orkestr ijrosi umumiy tovush balandligini belgilashdan boshlanadi va qolgan cholg‘ular shu asosda moslashtiriladi[5]. Biroq dastlabki sozlanishning o‘zi butun ijro davomida intonatsion barqarorlikni kafolatlamaydi. Harorat, namlik, ijro registri, dinamika va nafas bosimi kabi omillar natijasida cholg‘uning tovush balandligi o‘zgarishi mumkin. Shu sababli professional ijrochi asar davomida o‘z intonatsiyasini doimiy ravishda nazorat qilib boradi.

Yog‘och puflama cholg‘ular guruhi orkestrdagi intonatsion jihatdan murakkab guruhlardan biri hisoblanadi. Chunki ayrim tovushlarning tabiiy balandligi cholg‘uning konstruktiv xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘ladi. Ijrochi esa ushbu xususiyatlarni bilgan holda kerakli tovush balandligini shakllantirishi lozim. Ayniqsa, unison, oktava va boshqa interval munosabatlarida tovushlarning uyg‘unligi orkestrning umumiy sifatiga bevosita ta’sir qiladi.

Dirijyor ham orkestr intonatsiyasini shakllantirish jarayonida muhim o‘rin egallaydi. U ansamblning umumiy muvozanatini, tovushlarning uyg‘unligini va musiqiy jumlaning ifodaviyligini nazorat qiladi. Biroq dirijyorning ko‘rsatmalari har bir ijrochining individual eshitish nazoratini almashtira olmaydi. Shu sababli orkestr intonatsiyasining yuqori darajada bo‘lishi har bir sozandaning shaxsiy mas’uliyati va professional tayyorgarligiga ham bog‘liq.

Yog‘och puflama cholg‘ularning soz va intonatsiyasiga cholg‘uning konstruktiv xususiyatlari bilan bir qatorda tashqi muhit ham ta’sir ko‘rsatadi. Haroratning o‘zgarishi cholg‘u ichidagi havo ustunining fizik xususiyatlariga ta’sir qilishi natijasida tovush balandligida o‘zgarish yuzaga kelishi mumkin. Ayniqsa, ochiq maydonda, katta sahnalarda yoki turli harorat sharoitlarida ijro etilganda bu masala yanada muhimlashadi. Shu sababli professional jamoalarda ijro boshlanishidan oldin cholg‘ularni qayta sozlash va mashg‘ulot davomida intonatsiyani nazorat qilish odatiy amaliyot hisoblanadi.

[5] Усов Ю. А. *История отечественного исполнительства на духовых инструментах*. Москва: Музыка, 1975. В. 104–154.

Ijrochining dinamikaga munosabati ham intonatsiya bilan chambarchas bog‘liq. Kuchli ijro vaqtida havo bosimining ortishi ayrim tovushlarning pastlashishiga olib kelishi mumkin, sust ijroda esa tovushning balandlashishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun ijrochi dinamik o‘zgarishlarni amalga oshirayotganda tovush balandligini ham nazorat qilishi kerak. Bu esa intonatsion mahoratning faqat mexanik emas, balki yuqori darajadagi musiqiy eshitish qobiliyatiga asoslanishini ko‘rsatadi.

Intonatsion mahoratni shakllantirishda muntazam mashg‘ulotlarning o‘rni katta. Uzun tovushlar ustida ishlash, gamma va arpeggio mashqlarini bajarish, intervallarni nazorat qilish hamda turli ansambl repetitsiyalarida qatnashish ijrochining intonatsion eshitishini rivojlantiradi. Ayniqsa, ijrochi o‘z tovushini boshqa cholg‘ular bilan solishtirib eshitishga odatlanishi kerak. Bunday ko‘nikma orkestr va ansambl ijrochiligida katta amaliy ahamiyatga ega.

O‘zbekiston va Yevroosiyo ijrochilik tajribasini qiyosiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, soz va intonatsiya masalalari har ikkala ijrochilik makonida ham professional mahoratning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Farq asosan musiqiy tafakkur, tarixiy an’analar va ijro uslubining o‘ziga xosligida namoyon bo‘ladi. O‘zbek milliy musiqasida tovushning bezakdorligi, ohangning ifodaviyligi va mikrointonatsion xususiyatlar muhim o‘rin tutsa, akademik Yevropa ijrochiligida temperatsiyalangan tovush tizimi va orkestr intonatsiyasining aniqligiga katta e’tibor qaratiladi.

Bugungi kunda ushbu ikki yo‘nalishning o‘zaro aloqasi O‘zbekiston professional ijrochilik san’ati uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda. Milliy musiqaga xos ohangdorlik va ijro bezaklarini akademik yog‘och puflama cholg‘ular texnikasi bilan uyg‘unlashtirish yangi ijrochilik imkoniyatlarini yuzaga keltirishi mumkin. Bunda ijrochi bir tomondan orkestrning umumiy intonatsion talablarini saqlashi, ikkinchi tomondan esa milliy musiqaning o‘ziga xos ifodaviy xususiyatlarini yetkazib berishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, yog‘och puflama cholg‘ular ijrochiligida soz va intonatsiya bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan, ammo mazmunan farqlanuvchi tushunchalardir. Soz cholg‘uning ma’lum tovush balandligi tizimiga mosligini va boshqa cholg‘ular bilan uyg‘unlashish imkoniyatini ifodalasa, intonatsiya ijrochining ushbu tizimdan amaliy va badiiy jihatdan to‘g‘ri foydalanish mahoratini namoyon etadi. Mukammal intonatsiyaga erishish cholg‘uning texnik sozlanganligi bilangina cheklanmay, ijrochining nafas texnikasi, ambushur, artikulyatsiyasi, musiqiy eshitish qobiliyati, texnik tayyorgarligi va ansambl bilan ishlash ko‘nikmasiga ham bog‘liq.

O‘zbekiston va Yevroosiyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yog‘och puflama cholg‘ular ijrochiligida soz va intonatsiyani chuqur o‘rganish ijro sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Ayniqsa, o‘zbek milliy musiqasining ohangdorligi va ijro bezaklarini akademik ijrochilikning intonatsion talablari bilan uyg‘unlashtirish zamonaviy ijrochilik amaliyotining istiqbolli yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Apel W. *Harvard Dictionary of Music*. Cambridge: Harvard University Press, 1974.
2. Piston W. *Orchestration*. New York: W. W. Norton & Company, 1955.
3. Adler S. *The Study of Orchestration*. New York: W. W. Norton & Company, 2002.
4. Fletcher N. H., Rossing T. D. *The Physics of Musical Instruments*. New York: Springer, 1998.
5. Moylan W. *The Art of Recording: Understanding and Crafting the Mix*. Oxford: Focal Press, 2007.
6. Salixov B.S., Matyaqubov B. O‘zbekistonda damli va zarbli cholg‘ular ijrochiligi tarixi. — Toshkent, 2007.

7. Salixov B.S. Klarnet ijrochiligining uslubiy masalalari. — Toshkent, 2007.

8. Благообразов А. Н. *Основы обучения игре на духовых инструментах*. Москва: Музыка, 1966.

9. Усов Ю. А. *История отечественного исполнительства на духовых инструментах*. Москва: Музыка, 1975.

10. Карс А. *Оркестровые инструменты*. Москва: Музыка, 1985.

11. Володин А. А. *Электромузыкальные инструменты*. Москва: Музыка, 1979.

12. Розанов С. В. *Основы методики преподавания игры на духовых инструментах*. Москва: Музыка, 1978.